

ELALUDT LÁMPÁSOK¹

KLEBELSBERG-TANYAISKOLÁK ORGOVÁNYON

TANYAISKOLÁK ÉPÍTÉSI AKCIÓJA

1925-től kezdődően öt éven át a magyar oktatásügy legnagyobb volumenű, központi irányítású iskolaépítési akciója zajlott, melynek eszmei irányítója gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Klebelsberg már a miniszteri posztra lépése előtt több éven át hivatalában a magyar közoktatás állapotáról felméréseket készített. Adatokat gyűjtetett az iskolák számáról, állapotáról, mely kutatási anyag aztán az alapját képezte az iskolák fejlesztését kitűző kultúrpolitikai koncepciójának.

A trianoni békeszerződés után az országhatáron kívül maradt az iskolaépületek körülbelül kétharmada, így az addig is európai szinten elmaradottnak tekinthető magyar iskolaügy még kilátástalanabb helyzetbe került. Jól mutatja az is a probléma súlyosságát, hogy ekkoriban az írástudatlanság óriási méreteket öltött hazánkban; a megcsonkított országban megmaradt 6 éven felüli magyar népesség több mint 10%-a analfabéta volt. Az Eötvös József-féle népiskolai törvényt (1868. évi XXXVIII. tc.) alapul véve, dán minta alapján Klebelsberg akcióttervet dolgoztatott ki a probléma mielőbbi orvoslására, melyhez népszövetségi kölcsönt kellett felvenni, továbbá törvényt alkottak a célok és eszközök megfogalmazására és a pontos keretek kijelölésére is. *A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról* szóló törvényjavaslatot 1925 júniusában terjesztették be, amely 1926 februárjában jogerőre emelkedett. Öt év alatt 3475 tanterem és 1525 tanítói lakás felépítését tűzték ki célul országszerte az elmaradott régiókban. A pontos felmérések során azonban világossá vált, hogy a célként kitűzött 5000

objektum nem lesz elegendő a probléma megoldásához, így az első öt évet csak sürgősségi akcióttervként jelölték meg, és már a megkezdéskor hangsúlyozták annak következetes folytatásának fontosságát.



A-jelű tanyaiskola típusterv távlati képe. Egy tanterem és tanítói lakás. Tervező: Sváb Gyula. (Forrás: Magyar Építőművészet XXVIII. évf. 1928. 10–12. szám)

Az új iskolák létesítését főként az Alföldre, ezen belül is nagyrészt a Duna–Tisza közére tervezték (a teljes országos terv egyötödét ide összpontosították). Nem véletlenül, hiszen ez az időszak a tanyásodás kiteljesedésének ideje, amikor is „*az Alföld népességének egyharmada tanyákon élt, lélekszáma jóval meghaladta az 1 milliót, az ország lakosságának 10%-át*”.² De akkor válik igazán beszédessé a tanyasiak aránya, ha megnézzük egy-egy tanyás mezőváros népességét. Például Kecskeméten a világháborút követő időben a lakosság 51,3%-a él tanyán, és közöttük az írástudatlanok aránya 40,6%³. Ez is jól mutatja, hogy a tanyasi népesség esetében az iskolázatlanság igen magas méreteket öltött ekkor, mely az első világháború előtti időszak hibás politikai gyakorlatát tükrözte: miszerint a tanyáknak nincs jövőjük, így támogatásukra és felzárkózta-

¹ Horváth Dezső: A tizedik ember, 4. fejezetének címe nyomán. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1985.

² Rácz István: A tanyarendszer kialakulása. In: Pölöskei Ferenc, Szabad György (szerk.) A magyar tanyarendszer múltja. Akadémia Kiadó, Budapest, 1980.

³ Klebelsberg Kuno 1926. októberi beszédében hangzottak el ezek az arányok, a kecskeméti tanyasi iskolák avatásakor

tásukra, vagyis oktatásra sincs szükségük. Ezzel ellentétben „Klebelsberg feladatának tekintette az itt élő mezőgazdasági népesség bekapcsolását az alsófokú oktatás vérkeringésébe. Mindezt a kormányzat által is támogatott Alföld programmal párhuzamosan nem a tanyavilág eltiűntetésével, sokkal inkább a művelődés lehetőségének helyben való elérhetőségével próbálta megvalósítani.”⁴ Így az öt éves iskolaépítési akció egy jelentős részét a tanyasi iskolák létesítése adta.

A TÍPUSTERVEK

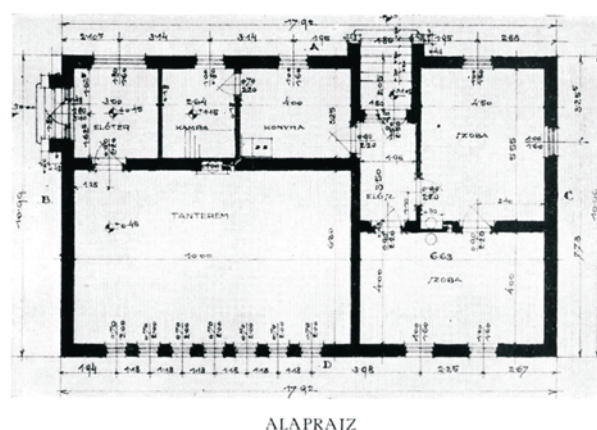
„Miniszteri gondolatra, miniszteri rendeletre megszűnt a gyerekek hosszú vándorlása. Nem a gyerekek vándorolnak többé a város felé, hanem a tanyákra költözött ki és ott terjed a kultúra és a vallásosság. A tanyai iskolák épülnek százával egymás után. Valamennyi magyarlelkű művész alkotása. Valamennyin a Dunántúl és az Alföld magyarsága érzik. A Sváb Gyula iskolái.”⁵

Sváb Gyula építész vezetésével készültek az egy-, illetve kéttantermes iskolák, tanítói lakások és a hozzájuk tartozó melléképületek típustervei. Céljuk volt a tanyavilágba korszerű anyagokból és építéstechnológiával készülő, világos, jól szellőztethető és fűthető iskolák tervezése és építése. Beton-alapra helyezett, modern, vörösfenyő padozattal és tetőszerkezettel, pala- vagy cseréptetővel ellátott téglalapú épületek voltak ezek (a tanyákon jellemző helyi építőanyag, a vályog használatát és a hagyományos építéskultúra alkalmazását tudatosan nem, vagy csak igen kivételesen engedélyezték). Formailag és méretükben kissé idegenül hatottak a kis, vályogból épített tanyák között ezek az újszerű épületek, de a felülről irányított építkezéseknek egyfajta céljuk volt: korszerű építészeti mintákat, anyagokat és építéstechnológiát is szolgáltatni a tanyasi lakosság számára. Olyan iskolákat kívántak létrehozni, melyek nem csak épületek, hanem a tudás, így a fejlődés jelképei is egyben.

A korszerű anyaghasználat mellett kiemelkedően fontos szempont volt, hogy egy oktatási létesítményben elvárható méreteket, térkapcsolatokat biztosítani lehessen. Jellemzően a termek nagy belmagassággal (3,5–3,8 m) és legalább 60 négyzetméteres alapterülettel rendelkeztek, külön előtérből megközelíthetően. Több típusterv tartalmazott a tanterem meghosszabbításában oltárfülkét, így a templomtól távol eső helyeken ezek felépítését javasolták, hogy istentiszteletet, misét is tarthassanak az iskolában. A tanítói lakások tervei is a korban igen haladó felfogásban készültek: 40–60 négyzet-

méter nagyság között mozogtak, két szobával, konyhával és kamrával, némely típustervben pincével is kiegészítve. A tanítói lakás és a tanterem minden esetben külön bejáratral rendelkezett, sőt jellemzően az épület más-más oldaláról nyílt, és az épületen belül nem is volt átjárás közöttük, így biztosítva a tanítónak megfelelő privát szférát, a tanteremtől függetleníthető valódi lakóhelyet. Az épületek terveiből viszont még hiányoztak a vizes helyiségek, mind a tanteremhez, mind a tanítói lakozó kapcsolódóan. Ezek különálló melléképületben kaptak helyet, amit kötelező jelleggel, az iskolaépülettel egy időben meg kellett építeni. Ebbe kerültek többek között a fűkamra (elkülönítve a tanterem és a lakás részére), a kocsiszín, valamint az istálló és az ólak. Az illemhelyek fából készült árnyékszékek voltak, a tisztálkodáshoz az udvaron ásott kútból nyerték a vizet, melynek meglétét az iskola megnyitására szintén előírta a rendelet.

A különböző típusterveket A-tól N-ig betűkkel jelölték, és az egyes típusokon belül is készültek verziók. Az adott helyre legmegfelelőbb típusterv kiválasztásakor szempont volt a tanulók létszáma, az építési telek formája, mérete és tájolása, de voltak a típusok között népszerűbb, egyszerű tömegformájú



H típusterv. Egy tanterem és tanítói lakás. (Forrás: Magyar Építőművészet XXVIII. évf. 1928. 10–12. lapszám)

⁴ Székelyné Kőrösi Ilona: Tanyai iskolaépítési akció a Duna–Tisza közén (1926–30). In: Tóth Ágnes (szerk.): Oktatás, oktatáspolitikai, iskolai élet a XX. század első felében. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. 1994.

⁵ Tanyasi iskolák és tanítói lakások. Magyar Építőművészet. XXVI. évf. 1926. 5-6. lapszám.

tervek is, melyekre több ízben esett a választás (ilyen volt például a H típusú is).

De hogy miért is volt szükség típustervekre? „...az iskola-épületek, bár egyszerű kivitelben és minden fényűzés nélkül, de csínnal és az illető vidéken szokásos formáknak megfelelően épüljenek, legfőképpen azonban azt kívánom biztosítani, hogy az iskolaépületek szilárdak, tartósak, higiénikusak és célszerűek legyenek. Ezt a célt az általam adandó tervek használatával hasonlíthatatlanul könnyebben elértem, mintha minden építendő maga készítené a terveket.”⁶ – indokolja Klebelsberg a típustervek használatának célszerűségét az 1926. évi törvényekben. Ezekről a tervektől eltérni nem lehetett, sem méretben, sem anyaghasználatban, legfeljebb tükrözhatték azt, ha a helyszín indokolta. Azon felül, hogy a típustervek alapján felépült iskolák így egy egységes építészeti arculatot teremtettek, mely a mai napig felismerhetővé teszi őket, és igen gyakorlatias szempontokat is szolgáltattak. A tervek mentén előre kiszámolható volt a pontos anyagi bekerülés, az anyag- és munkaerőszükséglet, s a megépítés után a visszaellenőrizhetőség is gördülékeny volt. Ez volt az egyik tényező, mely lehetővé tette, hogy ilyen rövid idő alatt ilyen nagy számban épüljenek fel ezek az iskolák.

AZ ISKOLÁK HELYE

Az iskolák helyének meghatározása több lépcsőben zajlott. Elsőként is a több éve vezetett statisztikai adatok alapján nyilvántartásba vették azokat a településeket, külterületeket, ahová iskola építése szükséges. Ez alapján készítették el központilag az iskolahálózati tervet (ezen még nem pontosan kijelölt iskolahelyek voltak, csak létesítendő intézmény-számok az adott területekre), amit szétküldtek az érintett közigazgatási bizottságoknak. A törvényben külön passzus tárgyalta az egyedi helyszínekre való adaptálás körülményeit, így egy ún. *hármass bizottság* felállítását kötelezték minden egyes építendő iskola esetében. Ők feleltek azért, hogy jó helyre kerüljön a legmegfelelőbb kiválasztott típusú, valamint hogy megvalósítható legyen minden szempontból a kitűzött cél az elvárt időtartam alatt. A bizottságok több tagból állhattak, de a minimális előírás szerint tagja volt a tanfelügyelő (ő az oktatási szempontokat tartotta szem előtt), egy munkatárs az államépítész hivatalból (ő felelt azért, hogy a kiválasztott helyszín valóban megfeleljen az elvárt követelményeknek) és a közbizottság legalább egy tagja (az ő fel-

adata volt a helyi érdekek képviselője és a helyi szempontok összeegyeztetése a várt eredménnyel).

A tanyás külterületeket öt kilométer sugarú körökre osztották fel – maximum 5 km-ben állapították meg azt a távolságot, amennyit egy gyermek gyalogolni tud az iskolába –, és ezek középpontjához legközelebb eső részen jelölték ki az iskola telkét. Természetesen a sűrűn lakott tanyás területeken, a létszám függvényében, kisebb vonzaskörzeteket jelöltek ki, vagy a helyi egyedi viszonyok mentén (a hármass bizottság munkája nyomán) módosították⁷ ezeken a pontokon, így akár 10 km-nél közelebb is elhelyeztek iskolákat egymástól. A telek esetében is megjelöltek több kritériumot, miszerint mindenhol könnyen megközelíthető, száraz, építésre alkalmas helyen legyen. Ezek a paraméterek első olvasatra igen könnyen teljesíthetőnek tűnnek, de a sok helyütt vízjárta, utak nélküli mezőgazdasági területek vagy éppen parlagon hagyott puszták esetében nem is volt olyan egyszerű feladat megtalálni a megfelelő építési területet. Az iskolához tartozó földterület méretének meghatározása is körülményes és előrelátó hozzáállást mutatott: „az akció során építendő iskolák zöme tanyai iskola, ahol majd gazdasági irányú továbbképző iskola fog működni, amellyel szükséges iskolaudvar, játszótér, és számítani kell az iskolaépület esetleges bővítésére is. Ezért legalább egy kataszteri hold terület szükséges az iskola számára, de legalább ugyanennyit biztosítani kell a tanítónak is, hogy a legszükségesebb terményeket megtermelhesse családjá számára.”⁸ Az iskolák építési telkeit és a hozzájuk tartozó földterületeket kihasítás vagy kisajátítás útján szerezték meg.

MEGVALÓSÍTÁS

Kétségtől már az elméleti akcióterv és az előkészítő folyamat is hatalmas előrelépésnek számított az oktatásban, de a valós kihívást az épületek megvalósítása jelentette. A magas minőségben, rövid határidővel készülő iskolák megépítése a legtöbb község számára olyan anyagi ráfordítást igényelt, melyet saját költségvetésből képtelenek lettek volna állni. Az akcióterv sikeres megvalósítása érdekében a kultusztárca addig nem látott mértékben növelte költségvetését (a 20-as évek elejéhez képest megtízszerezte: 1,5%-ról majdnem 16%-ra emelte), valamint külső kölcsönöket és segélyeket is igénybe vettek annak érdekében, hogy a lehető legmagasabb mértékben támogathassák az egyes építkezéseket. Az adott település anyagi helyzetének igazolása után ál-

⁶ 1926. évi VII. tc. a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról

⁷ Uo.

⁸ Székelyné Kőrösi Ilona: Tanyai iskolaépítési akció a Duna–Tisza közén (1926–30). In: Tóth Ágnes (szerk.): Oktatás, oktatáspolitikai, iskolai élet a XX. század első felében. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1994.

lapították meg, hogy mekkora mértékű vissza nem térítendő, és mekkora visszatérítendő anyagi támogatásra számíthat. Így jellemzően öt halmazból állt össze a megvalósításhoz szükséges keret: államkölcson, segély, önerő, kivetett adók, valamint a község által az építkezésekhez felajánlott kézi- és ígásmunka.

A kivitelező kiválasztása is több körben zajlott. Minden esetben kötelező volt pályázatot kiírni az építkezés lebonyolítására. A beérkező ajánlatban szerepelnie kellett a vállalt árnak, a vállalt határidőnek, valamint a teljeskörű nyilatkozatoknak, hogy a törvényben szereplő előírásokat, követelményeket és a típusterveknek való megfelelést maradéktalanul vállalják. Amellett, hogy elsősorban az egyes helyi kisiparosokat támogatták, az elérni kívánt minőség és a kitűzött határidő teljesítésének érdekében előfordult, hogy távolról, jó hírnévű vállalkozó nyerte el a munkát. Sőt, mivel letétbe kellett a vállalkozónak helyezni egy nagyobb összeget az esetlegesen előforduló kivitelezési hibák megtérítésére és elengedhetetlen volt a garanciavállalás is, kizárták azokat a jelentkezőket, akik ezt nem tudták vállalni.

Az építkezések nemcsak hatalmas anyagi ráfordítást követeltek meg, hanem a község lakóira, a helyi közösségek önfeláldozó munkájára és támogatására is szükség volt a megvalósításhoz. A legtöbb tanyai iskola esetében a fővállalkozó alatt olyan helyiek dolgoztak, akiknek a gyermeke majd az építés alatt álló iskolába fog járni. Így a készülő épületek a legtöbb esetben a helyi erők részvételével, egyfajta modern, irányított kalákában épültek. Amely persze szép gondolat és történet, de ha valósan megvizsgáljuk a valós helyzetet, láthatjuk, hogy ennél összetettebb és árnyaltabb volt a fogadtatás. A parasztembereket kötelezték arra, hogy a földjeik és állataik mellől eljőve, bérmentve segítkezzenek az építkezéseken, hogy majd a gyermekeik, akik nélkülözhetetlen munkaerőt jelentettek számukra, elmenjenek a gazdaságból és beüljenek az iskolapadba. Így amennyire üdvöztető az oktatásügy és a kultúra szempontjából ezeknek az iskoláknak a megépítése, a másik oldalról nézve, aktuálisan inkább teher volt, mintsem áldás.

TÖBB MINT ISKOLA

Az egyes épületekre vonatkozó költségvetések készítésekor már látszott, hogy a tanítói lakások bekerülési költsége kiteszi (vagy néhol – egy tanterem esetében – meg is haladja) az építkezés árának felét. De a tanító jó, stabil életkörülményeinek biztosításában látták letelepedésének reményét, és hogy a tanyák között élve, mindinkább ki tudja teljesíteni hivatását. A tanítói lakások megépítését a kultusztárca egyfajta befektetésnek vallotta a kultúrába. Azzal, hogy a tanító kiköltözött a tanyasiak közé, szerves részévé vált az ottani

életnek. Feladatuknak nem csak az iskolai tananyag leadását tekintették, hanem szervező elemei lettek a közösségi életnek. Az addig „magára hagyott” tanyavilágban a rokonsági és szomszédügyi kapcsolatokon túl erősödött a társasági élet, közösségi programok szerveződtek, melyeknek helye az iskola volt.

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ezek az intézmények nem csupán a gyerekek oktatására szolgálnak, hanem a tanyasiak közösségi helyévé válnak: vasárnaponként, ünnepnapokon gyűltek itt össze, felnőttoktatások is zajlottak, sőt néhol egyházi funkciót is elláttak; jellemzően itt találkoztak először a tanyasiak rádióval (később tévékészülékkel), a műsorok hallgatása vagy nézése is közös programmá nőtte ki magát. Felolvasóesteket tartottak, színházi előadásokat rendeztek maguk között, vagy a tanító meghívott társulatokat, együtteseket. Kiépült a tanyai népiskolai könyvtárak hálózata is, így sok tanyaiskola könyvtárként is funkcionált. Természetesen a tanító személye és habitusa függvénye volt, hogy milyen erős közösséget tudott kiépíteni, és persze az is igen eltérő volt, hogy a helyi tanyasiak mennyire voltak nyitottak és befogadóak. De az megkérdőjelezhetetlen, hogy ahol megkezdtek működésüket ezek az oktatási intézmények, ott az írástudatlanság pár év alatt rohamosan csökkenni kezdett (nem csak a gyermekek körében), és a „lámpásként” világító tanító köré gyűlt tanyasi népesség részesévé kezdett válni az alapfokú művelődésnek.



Üresen álló Kápolna-dűlői tanyaiskola. Orgovány. 2012. (fotó: Bordás Mónika)

MEGMARADT ANYAG, ELVESZETT SZELLEM

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével, valamint az oktatás- és településpolitikai változtatásokkal megpecsételődték ezeknek az iskoláknak a sorsa. A körzetesítést követően a tanyasi diákoknak is a településekre kellett bejárniuk iskolába, s a mezőgazdasági és társadalmi körülmények változásai hatására megindult a tanyasi népesség beköltözése a falvakba és városokba. Így már nem volt szükség sem az iskolára, sem

helyre a közösségnek. Természetesen ez a folyamat az Alföld különböző területein más ütemben és mértékben zajlott, de a 90-es évek első felében az utolsó tanyasi iskola is bezárta kapuit. Az épületek jellemzően téeszekhez vagy magántulajdonba kerültek, legtöbbjüket raktáraknak vagy szükséglátsáknak kezdték használni. A kiüresedő tanyavilágban pedig előbb-utóbb ezek az épületek is magukra hagyva, üresen maradtak, kitéve a természet romboló erejének, vagy éppen kis vidéki kúriaként hasznosították őket turisztikai célra.

Feleslegessé váltak a kiváló minőségben, tartós anyagokból épített célszerű épületek, melyek legtöbbje hamarosan 100 éves. Több száz ilyen épület áll a sok helyütt még sűrű, máshol igencsak megszaggatott tanyaszövedékben. Fizikai valójukkal még jelzik egykori jelentőségüket – mintha csak várnának valamire! Kérdéses, valóban lehet-e bármi realitása annak, hogy ezek a középületek a tanyák között visszakapják egykori közösségi szerepüket. Ahol az állandóan lakott tanyák száma ma is viszonylag magas – mint például a Homokhátság jelentős részén –, ott érdemes lehet elgondolkodni azon, hogy ezek az épületek ma is kiváló helyei lehetnének a megmaradt vagy éppen újjáéledő tanyasi közösségeknek. Több mint egy évtizede vissza-visszatérő gondolatom ez... Ahol lehet, újra kell gyűjtani az egykori lámpásokat! Hogyan, miként? Mire és miből? Erre a pontos választ nem tudom, de a lehetőségeket építészként keresem.

KLEBELSBERG-TANYAISKOLÁK ORGOVÁNYON

Szülőfalum, a Homokhátság közepén található Orgovány, ahol 1928-ban adták át a H típusú alapján épült két Klebelsberg tanyasi iskolát, Kargala és a Kápolna-dűlő tanyakörzetekben. Amellett, hogy ezek az iskolaépületek egy országos, nagy rendszer elemei lettek, egy kisebb egységbe, az orgoványi iskolák sorába kerültek bele. Történetük során megélték az oktatásügy változásait; volt idő, amikor a tanyasi gyermekek és családjaik alig fértek be a tanterembe egy-egy előadás vagy rendezvény alkalmával, de volt, hogy csak néhány megmaradt diák koptatta a padokat. A Kápolna-dűlői iskola a bezárása után éveken keresztül szolgálati lakásként, majd két évtizeden át önkormányzati raktárként működött, de a kargalai iskola – 30 évvel ezelőtti bezárása óta – teljesen üres.

Mind a két iskolaépület áll még, de merőben más történettel és eltérő jövőképpel rendelkeznek. Fizikai valójukkal megidézik egy olyan szellemiséget, amelyben a helyben maradás, a helyi közösségek és lokális értékek tisztelete fontos volt. Egy

olyan eszme megjelenítői, amely segítve akart fejlődést hozni, nem pedig drasztikus eszközökkel kikényszeríteni a változást.

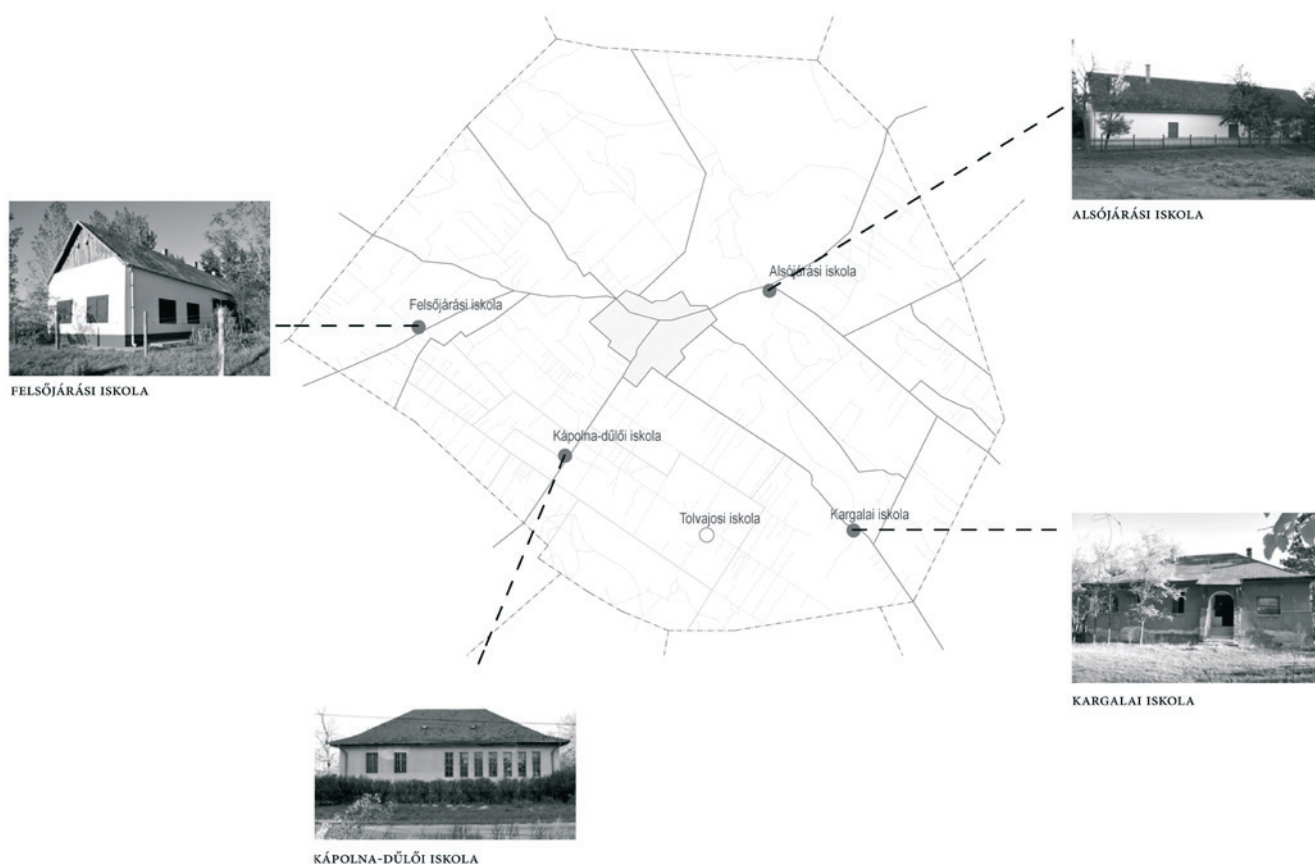
„Az Alföldnek elsősorban népiskolákra van szüksége, a szaporodó, a tanyákra kirajzó nép közé ki kellett menni a tanyai iskolák típusával, mert nincs meddőbb, sőt veszedelmesebb, mint ma azon elmélkedni, hogy célszerű települési mód-e a tanyai, igen vagy nem. A tanyai település az Alföldön egy nagy adottság, mellyel szembeszállni nem lehet...”⁹ – támasztotta alá Klebelsberg Kuno a tanyaiskolák építésének szükségességét 1929-ben is. Ezek az egykori iskolák messziről jött idegenek voltak a tanyák között, de működésükkel mindent megtettek azért, hogy mégis részesei és kiegészítői legyenek az ott folyó életnek. Fejlődést, művelődést, a közösség-építés lehetőségét hozták el a tanyavilágba.

Orgovány egészen a XIX. század végéig nem önálló község, hanem – mint Kunszentmiklós pusztája – elsősorban tanyából álló szórványtelepülés volt. Am lakossága rohamosan növekedett, 1900-ra már majdnem elérte a 2000 főt, amikor is megkezdte nagyközséggé szerveződését s a településközpont és a közigazgatás kiépítését. Ezzel párhuzamosan az addig némely tanyán zugtanítóval működő oktatásnak hivatalos keretet kellett adni. A szétszórtan élő lakosság esetében nyilvánvaló volt, hogy a gyermekek oktatása nem valósítható meg egyetlen iskolában, hanem több épületre van szükség. A falu központjában lévő csárdaépület egészében iskolaként kezdett el működni, de a messzebbi tanyákon élő gyerekek nem tudtak ide járni minden nap. 1904-ben megépült az alsójárás tanyai iskola, majd a tanulók létszámához igazodva 1912-re még két iskolaépület készült el megfelelő tanítói lakással és melléképületekkel. Az egyiket a falu belterületén, a másikat a Tolvajosban építették fel. De a háború után is kevésnek bizonyult az iskolák száma a gyermekek létszámához képest. 1926-ban a település már majd 4000 főt számlált, melynek 85%-a tanyákon élt. Ezekben a tanyasi családokban pedig még ekkor is igen magas volt a beiskolázatlan gyermekek száma.

Ekkor lépett hatályba „A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról” szóló, 1926. évi VII. törvénycikk, mely rendelkezés állami segélynyújtással támogatta az építendő iskolákat. Mint ahogyan a legtöbb szegény tanyás településnek, Orgoványnak sem volt anyagi kerete új iskola felépítésére, hiába mutatkozott rá valós igény. 1926 áprilisában ismerte meg a képviselőtestület az új törvényben foglaltakat, annak kereteit és követelményeit, és a szükséges egyeztetéseket követően meghozták döntésüket két tanyasi iskola megépítéséről.¹⁰

⁹ Klebelsberg Kuno: Az Alföld, a kossuthi gondolat és a tömegműveltség. Pesti Napló, 1929.

¹⁰ 1926. április 12-dikei orgoványi képviselőtestületi gyűlés jegyzőkönyve alapján



Tanyaiskolák Orgoványon. (fotók és rajz: Bordás Mónika)

A község anyagi helyzetére való tekintettel az építkezések bekerülésének finanszírozására 30% állami kölcsönt és 70% segílyt kaptak.¹¹ A kivitelezői pályáztatás és árajánlatok elbírálása után Appel Károly budapesti építőipari vállalkozó vezetésével 1928-ban felépült a Kargalai és a Kápolna-dűlői tanyai iskola a H típusútervnek megfelelően, előírt minőségű anyagok felhasználásával, a szerződésben vállalt határidő teljesítése mellett. Így a község külterületén már 5 állami elemi népiskola működött, 5 tanteremmel és 9 tanítóval.

1945-től a falu belterületének lakossága növekedésével, a tanyákról való beköltözések megindulásával a központi iskola tanulóinak száma egyre növekedett, míg a tanyai iskoláké csökkenni kezdett, így azok fokozatos bezáráshoz vezetett. Először a Tolvajosi iskola kapui záródtak be, az épületet 1986-ban le is bontották. Ezt követte az Alsójárásai, más néven Göbolyjárásai iskola bezárása, majd 1988-ban a Kápolna-dűlői, 1991-ben pedig a Felsőjárásai iskolát számolták fel. A legtovább, 1993-ig a Kargalai tanyai iskola működött.

Ma minden falusi és tanyasi gyermek a falu központjában lévő általános iskolába jár. Az egykori öt tanyai iskolából egyet lebontottak, egy hamarosan összedől, egyben laknak,

egyét nyaralónak használnak és egy önkormányzati tulajdonban felújítva várja, hogy újra belakják.

NAGYOT ÁLMODNI! A KARGALAI ISKOLA REVITALIZÁCIÓS TERVE

Éveken keresztül vissza-visszajártam fotózni a két Klebelsberg-féle üresen álló tanyaiskolát, melyek állapota nem hagyott nyugodni. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmérnöki Karán 2013-ban elérkeztem építész tanulmányaim végéhez, amikor is diplomamunkám témáját és helyszínét is szabadon választhattam meg. Élve az alkalom adta lehetőséggel, a diplomaterv keretében bevitettem az elfeledett tanyasi iskolák kérdését a Középülettervezési Tanszékre, ahol lelkesedéssel és kíváncsisággal fogadták a tanyaiskolákat érintő kutatásomat, majd az egyik iskola megmentésére irányuló tervemet.

A két üresen álló H típusú iskola közül akkor a kargalaira esett a választásom, mert már akkor is sokkal rosszabb fizikai állapotban volt, mint a Kápolna-dűlői társa. A tervvel – amellyel, hogy egy lehetséges hasznosítási tervként gondol-

¹¹ Az 1927. szeptember 24-ei orgoványi képviselőtestületi gyűlés jegyzőkönyve alapján

tam végig, és így vele egy jövőképet vázoltam fel – fontosnak tartottam felhívni a figyelmet az egykori igen jeles középület aktuálisan siralmas állapotára. Ezt sikerült elérnem már csupán csak azzal, hogy szóbeszéd tárgyává tettem az egykori diákok között a visszaemlékezéses beszélgetések alatt, vagy éppen a település és a központi iskola vezetőségével való adatgyűjtés során. Olyannyira, hogy a falu vezetőségében és a helyi magánemberek fejében is megfogant az iskola megvásárlása és megmentésének gondolata, amely sajnos nem tudott megtörténni az ingatlan rendezetlen jogi körülményei miatt. Így hát maradtak az emlékek, a gondolatok... és a papírra vett terv.

KARGALA TANÍTÁSA

Az iskola múltjában kutakodva csodálatos történetekre bukkantam, sorra botlottam az újságcikkekbe, naplójegyzetekbe, rádióinterjúkba, kisfilmekbe, amelyek az „Isten háta mögötti”, kicsiny, ámde annál jelentősebb kargalai iskola nem hétköznapi mindennapjait mutatták be. Ezekből kézzelfoghatóan mutatkozott meg, mit is jelenthetett egy tanyasi közösség életében egy ilyen kultúrcentrummá nőtt iskola, és a lámpás világító erejével bíró tanító.

„Az épületben tanít Tóth Istvánné, akit varázslónak neveznek. Tóth tanító néni nem 8, hanem 9 osztályt tanít egymaga, hiszen ő osztályt alapított az óvodásoknak számító előkészítőre járó gyerekekből is. (...) Nem véletlen, hogy a világ minden tájáról is ellátogatnak ide a nevelők, hogy lássák a kis iskolát. Pedig nem is ez az igazi csoda, hanem az, hogy amióta Tóth tanító néni itt él a puszta, 206 ember egy családnak számít.”¹²

A kargalai tanyasi iskola volt Magyarországon az utolsó osztatlan iskola, mely kapuit 1993-ban zárta be. A gyerekek



Életkép a kargalai iskolából. Orgovány. 1985. (fotó: Katona József Könyvtár Digitális Fotótára. A felvételt készítette: Méhesi Éva)

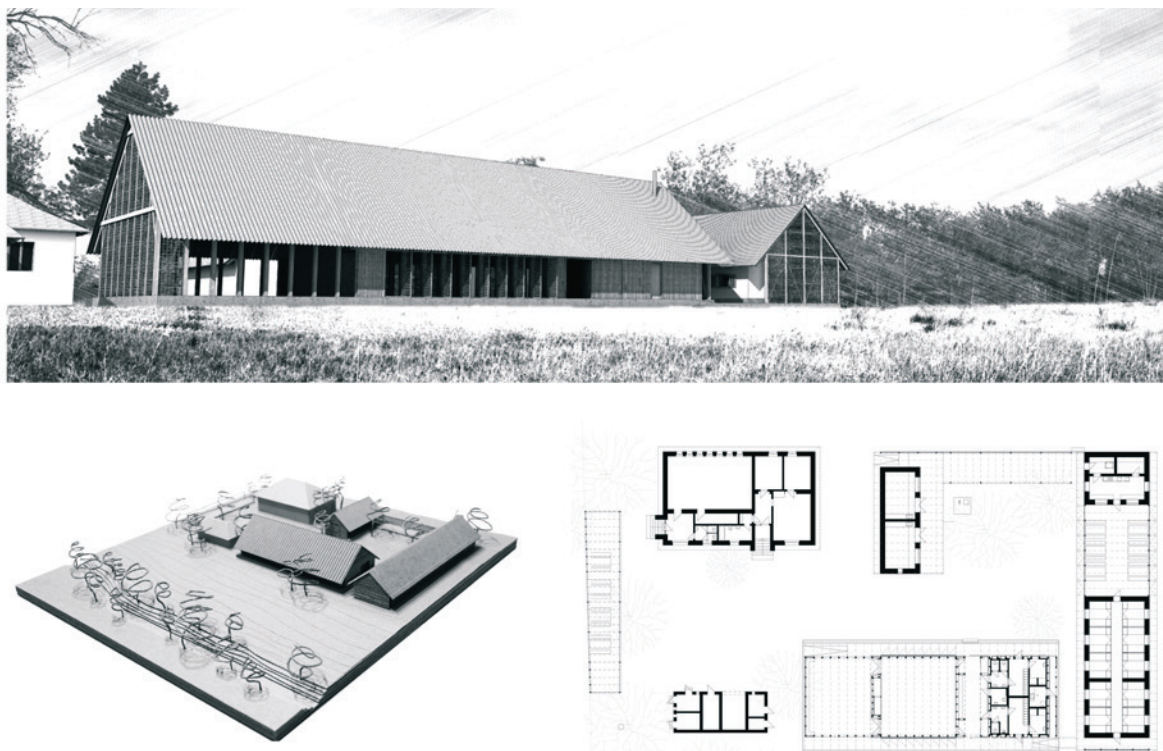
1–8. osztályig egy teremben, egy tanítóval egyidejűleg sajátították el az írás, olvasás és számolás alapjait. Ez az iskola nemcsak azért érdemes arra, hogy megőrizzük emlékezetünkben és beszéljünk róla, mert hogy minden változás ellenére ilyen sokáig képes volt fennmaradni és működni, hanem mert ezt nem akárhogyan tette. Tanyán nem könnyű élni, már nagyon régen nem az. De van, ami könnyebbé teheti bizonyos szempontból az életet, vagy akár a tanyán maradáshoz. Ehhez adhat erőt és segítséget egy élő közösség, és akár egyetlen a közösséget működtető, fenntartó személy. Ilyen tanító volt Tóth Istvánné Elli néni, aki példát mutatott, közösséget épített, és segítette az itteni életet több évtizeden keresztül. Elli néni a normál oktatáson felül színházi esteket tartott, zenét tanított a gyerekeknek, egészségügyi oktatásban részesítette őket, felnőtteknek tartott rendszeresen továbbképzést, együtteseket, írókat, színészeket hívott meg az iskolába előadásokat tartani. Újságírók, városi oktatók rendszeresen megfordultak a kis tanyasi iskola falai között, hogy megcsodálják azt a különleges világot, melyet Elli néni épített a helyi tanyasi közösséggel. 1977-ben a kargalai tanyasi iskolában végzett lelkiismeretes, újító és példamutató pedagógusi munkájáért Apáczai Csere János-díjjal tüntette ki az Oktatási Minisztérium.

HASZNOSÍTÁSI TERV

Ilyen történet mellett, az egykori képeket látva, ahol a falak között zsongó élet zajlott, igen elszomorító látványt nyújtott a kongó, üresen maradt, omló vakolat, betört ablakú iskola. Mégis egyfajta reményre adott okot, hogy a felmérés során az épületet szerkezeti szempontból kitűnő állapotban találtam, annak ellenére, hogy akkor az már 20 éve teljesen üresen állt, és a növényzet is elkezdte visszavenni magának a területet. Mindez arról is tanúbizonyságot tett, hogy a megépítése igen körültekintően, magas minőségben és hosszú távra tervezve zajlott, kiváló anyagok és szerkezetek felhasználásával. Megnyugodva vágtam bele revitalizációs tervem kidolgozásába, hiszen valós és reális elképzelésnek adott alapot a még megmenthető ház.

Gondolataimban olyan hasznosítási terv kezdett összeállni, mely egyrészt emléket képes állítani az egykor itt folyó életnek, és helyet adhat egyfajta alternatív kortárs módon működő tanyasi oktatásnak, mindemellett pedig képes kiegészíteni és pótolni a községből hiányzó, az oktatáshoz és a kulturális programokhoz és rendezvényekhez szükséges tereket. Mindezt pedig természeti környezetbe ágyazva, a rohanó világ zajától távol teheti meg.

¹² Faragó György cikke a Pajtás újság 1980. február 21-i számában



Kargalai tanyaiskola revitalizációs terve, Orgovány. 2013. (terv: Bordás Mónika)

Tervemben az első lépés az iskolaépületnek a felújítása, korszerűsítése volt az eredeti alaprajzi elrendezés meghagyása mellett, minimális beavatkozással. Elképzelésemben a volt tanítói lakás a tanyagondnok állandó lakhelyéül szolgálna, melyben egy vendégszoba is helyet kapna, az esetleges táborvezetők részére.

Az új épületek a faluban működő önszerveződő körök, táncgyesületek, iskolán kívüli szakkörök és nyári napközi helyszükségletei kielégítésére készültek. Nagy hiányosság volt – és jelenleg is az – a faluban, hogy nincsen tábor jellegű szállás, így az összes igényt összevetve, a program magába foglalt egy szállásépületet melegítőkonyhával és kültéri étkezővel, egy kis kézműves műhelyt, két kisebb teremmel, egy táncházat egy belső, fűtött nagy teremmel és egy kültéri táncterrel, egy tető alá fogva a vizesblokk-együttessel, ami egyben kiszolgálhatja a táncházhoz kapcsolódó igényeket, és magába foglalná a szállásépülethez tartozó vizes helyiségeket. Az új épületek egy szorosabb egységet alkotva egészítik ki a tanyaközpontként és a tábor irányító egységeként működő egykori iskolát.

A kargalai tanyaszövet sűrűségéhez igazodva, a tanyák több kisebb épületből álló egységét mintázva kerültek a helyükre a funkcionálisan elkülönülő egyes épületek. A pontos telepítési terv kidolgozása előtt gyűjtöttem és elemeztem a környékbeli tanyaudvarokat, melyek működését és felépítését mintaként használtam. A tervezett kétudvaros elrende-

zésem is ezek mentén került papírra. Az épületek alapvetően kisléptékűek, a magastetős tömegek elhelyezésében fontos szerepet játszott a tájolás, a szélirányhoz való alkalmazkodás, hol kihasználva a szellőzés jótékony hatásait, hol hátat fordítva, védekezve tőle. Minden szempontból az épületek elhelyezését, méretét, alaprajzi elrendezését az észszerűség, a szükségesség és egyszerűség határozta meg. Az épületekhez tartozó vagy azokat összekötő átmeneti terek, mint a két lugas, az étkező és a kültéri táncter is nagyon fontos szerepet töltenek be a tervben – funkcionálisan és telepítési szempontból is. Ezek a terek képezik a kapcsolatot a zárt épített terek és a nyitott, határtalan természeti táj között, emellett összekötik vagy éppen elválasztják az egyes egységeket.

Bár a meglévő épületek nagyméretű téglából készültek (megépítésükkor példát állítva arra, hogy mi számít korszerűnek és minőséginek), én az új épületek esetében szándékosan helyi, természetes anyagokat választottam, visszahozva és újraélesztve a helyi mesterségeket és építéskultúrát. Az épületek vályogból és fából készültek, az árnyékolók fémkeretbe húzott sövényfonatok. Mivel az 50-es évektől a nád mint tetőfedő anyag erről a területről szinte teljesen eltűnt, így az épületek fedésének azbesztmentes szálcement hullámpalát terveztem, mely visszautal a tanyákon végbemenő anyaghasználati változásra.

Akkor túl nagyot álmodtam, melynek megvalósulására egy halvány remény mutatkozott 2020-ban, amikor is egy

alapítvány lehetőséget látott volna a természeti környezetbe ágyazott alternatív iskola gondolatában a rászoruló gyermekek tanítására, bentlakásos időszaki oktatásra vagy táborok megtartására. A szándék egészen addig elment, hogy az önkormányzat megkezdte volna a terület rendezési tervben való átminősítését a projekt megvalósulása érdekében, de a tulajdonjogi ügyintézés „viharos tengerén” hánykolódva és a járvány beköszöntével a tettek elmaradoztak. Ma az épület immár 30 éve áll üresen, és lassan eljut a menthetetlen szintre. Fényét a leírások, videók és az oda járók emlékei őrzik.

A KIS LÉPÉS IS LÉPÉS! A KÁPOLNAI-DŰLŐ TANYASI KÖZÖSSÉGI TÉR

Sajnos, nem csak a kargalai tanyasi iskola állt már több évtizede üresen a falu határában, hanem a tolvajosi tanyakeletben a Kápolna-dűlői iskola is. De míg a kargalai épület sorsa a rendezetlen magántulajdoni viszonyok miatt az elmúlt években már visszafordíthatatlannak látszik, addig a Tolvajosban található épület története szerencsésen alakult. Bezárása óta mindvégig önkormányzati tulajdonban maradt, 1988-tól szolgálati lakásként működött, majd raktárként. A karbantartás és a szükséges felújítások elmaradása miatt azonban állapota folyamatosan romlott, de nem oly mértékben, mint „ikertestvére” Kargalában. 2014-től kezdve a falu vezetőségével éveken át kerestük a forrásokat, pályázati lehetőségeket, hogy anyagi támogatást szerezzünk az épület megmentésére. Sajnos egy ilyen jellegű, ennyi éve üresen álló épület felújítása egy anyagi tartalékokat nélkülöző, hátrányos helyzetű településnek szinte lehetetlen feladatnak bizonyul önerőből, külső segítség nélkül. A hasznosítás kapcsán nagyon sok ötlet felmerült, az egészen apró beavatkozást igénylőtől a nagy bővítésekig, ám ezek sokáig csak gondolatok és ábrándok maradtak.

TÖRTÉNET TESTKÖZELBŐL

Az egykori Kápolna-dűlői iskola mindennapjainak történetét otthon és a környező tanyákon mindig érdeklődéssel hallgattam. Édesanyám és a legtöbb tanyasi rokonunk is ebbe az iskolába járt. Az 50-es évekig összevontan 1–8. osztályig folyt a tanítás, majd már 1956 után csak a 4. osztály befejezéséig jártak ide a gyermekek, az 5. évfolyamot már a falusi iskolában kezdték meg. Ez a változás a tanyasi gyermekek napjait nagyban megnehezítette, mert míg a tanyasi iskolába 1-2, maximum 3 kilométert gyalogoltak, addig a faluba ez már 4-7 kilométeres távolság volt. A legtöbb itt élő tanyasi nagyon szegény volt (sokan ma is nélkülözésben élnek ezen a részen), így a családokban még bicikli sem volt, tehát min-



Kápolna-dűlői tanyasi iskolába járó lányok. Orgovány. 1958 (Magó Imréné egykori diák személyes fényképeiből)

denhova gyalog közlekedtek. Mivel mindig is ez volt a legsűrűbben lakott tanyaszövede a falunak, igen magas létszámokkal, jellemzően 32–42 fővel indultak a tanévek. Az oktatás halk és hangos óra osztásban zajlott; míg egy évfolyamnak volt hangos szóbeli gyakorlás, addig a többi a kiadott írásbeli feladatokkal foglalkozott.

Ugyanúgy, mint Kargalában, a tanyák között itt jelent meg először a rádió, melynek hallgatása rendszeres és közös program volt, és az abban hallottak alapot adtak a beszélgetéseknek és vitáknak. Kinyitották a világ felé a tanyasiak fülét és szemét. A közösségi élet nem volt olyan pezsgőnek és változatosnak mondható, mint a másik iskolában, de a szervezett alkalmak, ünnepségek, előadások itt is minden esetben telt-házzal zajlottak.

A nyolcvanas évek végi bezárást megelőző időszakban már csak pár gyermek járt ide, nem azért, mert nem voltak már tanyasi kiskorúak, hanem mert már a központi iskolában tanultak. A közlekedési eszközök elterjedésével könnyebb volt a faluba bejárás, és a legtöbb tanyasi család jobbnak látta, ha gyermeke az osztottan működő, „modern” oktatásban vesz részt, hiszen a hetvenes évek végétől már úgy gondolkodtak, hogy a gyerek menjen továbbtanulni, tanuljon szakmát, ne maradjon a tanyán. A közösségi programok is mindinkább elmaradoztak, minden a központba összpontosult. A bezárás nem hirtelen jött váltás volt, hanem egy hosszú, hanyatló folyamat vége.

FELÚJÍTÁS LÉPÉSŐL LÉPÉSRE

A két évtizede üresen álló épület megmentésére az első apró reménysugarat a 2019-ben kiírt Tanyafejlesztési Pályázat lehetősége villantotta fel, melyben meglévő tanyasi épület

közösségi célra való hasznosítására lehetett pályázni. Az elnyerhető összeg nagyon csekély volt, de a számításaink azt mutatták, hogy az egykori tanítói lakás rendbe hozható belőle, és beszerezhetők olyan eszközök (kályha, bútorok, számítógépek, nyomtató), mellyel az épület, mint tanyagondnoki központ működhet, és a környező tanyasiaknak lehet programokat szervezni majd benne, akár gyermekfelügyeletet tartani, vagy éppen csak beszélgető vagy felolvasó délutánt időszakonként kihelyezni a faluközpontból. A terv semmilyen nagyobb beavatkozást nem irányzott elő, alaprajzilag is minimális módosítást vázoltunk fel. Az udvarba néző szobába képzeltük el a tanyagondnoki irodát, társalgóként egy teakonyhával kiegészítve, valamint az egykori konyha-kamra helyére terveztünk egy vizes helyiséget. Ezenfelül az elektromos vezetékezés és szerelvényezés korszerűsítését, festést, a fapadló felcsiszolását és az eszközök, berendezések beszerzését láttuk reálisan megvalósíthatónak. A keretösszeg a teljes nyílászáró-cserére már nem volt elegendő, így annak csak minimális rendbetételét irányoztuk elő. Egyértelmű volt, hogy az épület nem hozható korszerűen működő szintre ebből a forrásból, de igen fontosnak bizonyult megtenni az első lépést afelé, hogy az épületet újra használatba vegyék s így a további romlás elkerülhető legyen.

A pályázatot sikeresen elnyerte a falu, és a munkálatok megkezdése előtt egy már korábban a község részére odaítélt energetikai pályázati forrást is sikerült átcsoportosítani. Ennek segítségével újragondoltuk a felújítást és a tervezést, hiszen már a teljes épület korszerűsítésében gondolkodhattunk. Mivel így már minden helyiséget tudtunk hasznosítani, megkerestük az egyes funkciókat; a tanterem mint rendezvényter nagyobb létszámú vetítéseknek és előadásoknak adhat helyet, illetve külső programok számára is kiadható. A tanítói lakútra néző szobája egy könnyen átrendezhető foglalkoztatóhelyiség lett (néhány rendezvény során ez mint gyerekuckó vagy olvasószoa lett berendezve), míg az udvari nagyszoba az előző terveink alapján társalgó és teakonyha lett. Az egykori konyha és kamra helyén terveztük a nagyobb átalakítást (a Tanyafejlesztési Pályázatban tervezettek minimális módosításával), ahol helyet kaptak a mosdók és a ruhatár, továbbá a két különböző padlóvonalú épületrész összekötését is itt valósítottuk meg. Míg a Tanyafejlesztési Pályázat igen rugalmas és megengedő volt, addig az energetikai pályázat nagyon kötött és szigorú keretek között mozgott. Így ennek kötelezvényeit kellett előtérbe helyezni és összeegyeztetni az előírásokat a helyszín sajátosságaival, a funkcionális célszerűséggel s a reális használati elképzelésekkel. Kötelezően teljesítendő volt az épület akadálymentes megközelítése, megújuló energiaforrások kiépítése, az épület teljes energetikai mutatóinak korszerű szintre hozása hőszigeteléssel és a nyílászárók cse-

réjével. Egy majd' 100 éves ház esetében valóban a legfőbb kérdés a korszerű használhatóság körül forog. Megépülésük idejében ezek a tanyasi iskolák a legkorszerűbbek voltak anyaghasználatukkal, építéstechnológiájukkal, méreteikkel és megjelenésükkel, de mára már ez nem alkalmas „a korszerűség fogalmának lefedésére”. Azt az épületet mondjuk ma korszerűnek, amely mindenfajta használati igényünket ki tudja elégíteni – ez pedig ma jellemzően gépészeti kérdés! Egy szinte teljesen közművesítetlen külterületen – amilyen a legtöbb tanyás terület – ez bizony nem is olyan egyszerűen megoldható feladat. Így amellet, hogy előírás volt, az egyetlen lehetőség – közművek hiányában –, hogy megújuló és alternatív energiaforrásokra tervezzük a ház működtetését. Ezek kiépítési költsége jóval magasabb, mint az elmúlt pár évtizedben szokványos rendszereké. Mivel az épület a terepszintből magasan kiemelt, így a padlórétegek és burkolatok legtöbbje kiváló állapotban volt, tehát azok megtartása mellett döntöttünk. Ezek megmentésével egy nagyobb összeget spóroltunk, viszont mindez azt vonta maga után, hogy radiátorokkal kellett összeépítenünk a hőszivattyús rendszert, amely körültekintő számításokat és rendszertervet igényelt. A ház magasan kiemelt volta azonban nehézséget is okozott, nem kis feladatnak bizonyult az akadálymentesítés megoldása. A tanterem padlóvonala 90 cm-rel, a volt tanítói lakás 137 cm-rel van magasabban a külső terepszintnél. A szerkesztési szabályok alapján a lakáshoz olyan hosszú rámpát kellett volna építenünk, mely az udvar nagyobbik részét elfoglalná. Felvetődött más tervezőkben a kültéri lift gondolata, de észérvekre hivatkozva szerencsére sikerült ezt az ötletet már az elején elvetni. A kompromisszumos megoldást az hozta el, hogy csak a nagyterem szintjét akadálymentesítettük, melyhez szintben kapcsolódóan ki tudtunk alakítani egy akadálymentes mosdót is. Ez a kültéri rámpa is igen hosszú, de az épület hosszanti oldalán felcsavarodva s a házhoz tapadva a legkevesebb helyet foglalja el az udvarból.

Az egykori iskola szerkezeti állapota kitűnő volt, bár a munkálatok megkezdésekor vált láthatóvá, hogy a cserepek elcsúszása miatt néhol beázás történt, így a födém és a tetőszerkezet pár helyen javításra szorult. Valamint az előírt nap-elem elhelyezhetőségéhez a tető egyes részeinek megerősítése is szükséges volt. Ezeket kellett első lépésben megtennünk, melyre pénzt egyik támogatás sem biztosított, így ezt önerőből lépte meg a falu képviselőtestülete (nem kis áldozatok árán). A munkálatok végéhez közeledve a kerítés és a külső burkolatok kiépítésére is elnyertek egy pályázati forrást, így a megnyitás előtt a vagyonbiztonság és az udvar használhatósága érdekében is sikerült rendezni a területet.

Építésként nem hagyományos feladatokat kellett ellátnom a felújítás során, sokkal inkább „szelíd mederben tartani”

a beavatkozásokat. Sajnos, a pályázati források szigorú kötöttségei, sokszor irreális elvárásai és követelményei felemésztik az anyagiak nagy részét, így néhány, a használat – vagy éppen a minőségi megjelenés – szempontjából fontos tényező háttérbe szorult. A korszerűsítés ideje alatt sok kompromisszumot kellett kötni, de ami ennél jóval fontosabb: megmenekült az egykori iskola, új esélyt kapván így a hasznosságra.

A tervezés, majd a felújítási munkálatok négy éven át zajlottak, négy különböző pályázati forrás segítségével és egy erőn felül vállalt önerővel. Ennek az épületnek a megmentéséhez minden egyes résztvevő lelkes munkájára szükség volt, szükség volt a személyes indítatások előrelendítő erejére, a nyitottságra és kitartásra akkor is, amikor úgy tűnt, hogy megvalósíthatatlanná váltak a tervek (covid-járvány, az építőipari árak drasztikus emelkedése stb.). A lényeg mégis: újra megnyithatta kapuit az egykori iskola mint Tanyasi Közösségi Tér 2023-ban.



Kápolna-dűlői Tanyasi Közösségi Tér. Orgovány. 2023 (fotó: Bordás Mónika)

ÖSSZEGZÉS

A 20. század első felében pár év alatt végbement népművelési és iskolaépítési akció minden részletében példaértékű, melyhez hasonlót azóta sem láttunk a magyar oktatásügyben, vagy akár a térségfejlesztésben. Sem elméleti, koncepcionális szinten, sem pedig a megvalósítás volumenében! „Klebsberg kortársai megtették, amit tehettek e téren. Nem rajtuk múlt, hogy a magyar tanyák és a magyar földművelők sorsa merőben másként alakult, mint például az általuk mintának tekintett dán és holland parasztoké, hogy a korszerűen felszerelt és a városokhoz kellő infrastruktúrával kapcsolódó farmgazdaság csak álom maradt.”¹³

Ezeknek az egykori tanyasi iskoláknak a jelentőségét ma annak a generációnak a szemével láthatjuk valóságosan, akik itt kapták meg annak a tudásnak az alapjait, amelyet aztán lehetőségeikhez és akaratukhoz mérten tovább kamatoztathattak. Olyan esélyt kaptak a tanulás által, melynek hiánya a későbbi átalakulások mentén – amely a tanyákat különösen érintette a mezőgazdaság szocialista átszervezésével és a hagyományos paraszti életmód irányított eltörlésével – súlyosan hátrányos helyzetbe kényszerítette volna őket az átalakuló társadalomban.

A tanyaiskolák szellemi hagyatékát egyes személyek, vagy akár közösségek őrzik magukban és viszik tovább, de az épített örökség, melyek egy korszakváltó időszak emlékei, nemzeti kincsünk. Ma is jelentős számban, igen méltatlan állapotban állnak ezek az épületek magukra hagyva, jövőkép nélkül, tartalom nélkül.

A fentiekben bemutatott két példa jól mutatja a skála két végét, melyen a megmentés és hasznosítás gondolatai mozoghatnak a realistól az elrugaszkodottig, a megvalósíthatótól az álmok szintjéig. Néhol ötleteket, néhol pedig valós tetteket mutatnak arra, hogy ma miként válhatnának ismét hasznossá ezek az egykor jeles, ma pedig még tisztességes fizikai állapotban lévő épületek. Megmentésükre ott is találhatunk okot, ahol a hagyományos tanyás életmód már szinte eltűnt s a tanyavilág kiüresedett. Ekkor az épületet inkább a településhez kapcsolódó vagy azon túlmutató funkcióval érdemes feltölteni, és egy külső kapcsolatrendszerbe beépíteni. (Mint ahogyan azt a kárgalai alternatív iskola terve mutatja.) A Kápolna-dűlői tanyasi közösségi tér pedig arra ad mintát, hogyan lehetne visszacsatolni a még lakott tanyaszövetbe az egykori középületet.

„Tanyás vidékeink megfelelnek a fenntartható fejlődés, az integrált vidékfejlesztés és a többfunkciós mezőgazdaság Európában kialakult fejlesztési modelljének, és megfelelő fejlesztésekkel minden esély megvan arra, hogy a tanyarendszer korszerű formában megújuljon.” – így hangzott a 2014-es Országos Fejlesztéspolitikai és Területfejlesztési Koncepció tanyás térségekre irányuló elképzelése. Úgy vélem, ma is vannak sűrűn lakott tanyás térségeink, településeink, sőt a kistermelői gazdálkodásra támaszkodó mezőgazdaság agrárszágunkban egy élhető és fenntartható jövőkép lehetőségét rejt magában. Érdemes komolyan venni ezen gondolatokat. Ha pedig a tanyás kultúrtáj és életmód új alapokon, korszerű keretek között megóvható és újjáélelhető, akkor ezeknek az egykori iskoláknak, közösségi épületeknek is lenne helyük a jövőre vonatkozó elképzelésben.

¹³ Székelyné Körösi Ilona: Tanyai iskolaépítési akció a Duna–Tisza közén (1926–30). In: Tóth Ágnes (szerk.): Oktatás, oktatáspolitikai, iskolai élet a XX. század első felében. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. 1994



A Kápolna-dűlői Tanyasi Közösségi Tér ablakából a felújításra váró típusú ház – melléképület. Orgovány. 2023. (fotó: Bordás Mónika)

FORRÁSOK

1926. évi VII. Törvénycikk a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról

Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatok 1916–1926. Budapest, Athenaeum, 1927.

Horváth Dezső: A tizedik ember. Magyarország felfedezése sorozat. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Miklós Péter (szerk.): A legnagyobb álmú kultuszminiszter. Klebelsberg Kuno kora és munkássága. Belvedere Méridionale, Szeged, 2008.

Somogyi Harold: Orgovány. Budapest, Magyar Csodaszarvas Egyesület, 2001.

Sváb Gyula: Tanyai iskolák és tanítói lakások. Magyar Építőművészet. XXVI. évf. 1926. 5-6. lapszám

Sváb Gyula: Újabb tanyai iskolák. Magyar Építőművészet. XXVIII. évf. 1928. 10-12. lapszám

Székelyné Kőrösi Ilona: A magyar iskola ezer éve. Az alföldi Klebelsberg-iskolák. Honismeret 1996/2

Székelyné Kőrösi Ilona: Tanyai iskolaépítési akció a Duna–Tisza közén (1926–30). In: Tóth Ágnes (szerk.): Oktatás, oktatáspolitikai, iskolai élet a XX. század első felében. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. 1994.

Orgovány képviselőtestületének ülési jegyzőkönyvei 1926–28.